

GOSPODARSTWO DOMOWE

WYMIAR SPOŁECZNO-EKONOMICZNY

Czym są i jak bada się budżety domowe?

DR ARTUR POLLOK

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Co obejmuje badanie budżetów gospodarstw domowych?

Najważniejszym źródłem informacji o przychodach gospodarstw domowych, ich rozchodach, spożyciu oraz wyposażeniu w dobra trwałego użytkowania jest badanie budżetów gospodarstw domowych. Jest ono przeprowadzane corocznie przez Główny Urząd Statystyczny. Jego wyniki umożliwiają wszechstronną analizę warunków życia ludności w wielu ich aspektach. Podmiotem badania jest gospodarstwo domowe jedno- lub wieloosobowe, zaś jego przedmiotem budżet gospodarstwa domowego, tzn. wielkość przychodów i rozchodów (pieniężnych i niepieniężnych) wszystkich jego członków oraz ilościowe spożycie wybranych towarów i usług. Gospodarstwo domowe definiowane jest w badaniu jako zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się. W każdym gospodarstwie domowym wyodrębnia się jego „głowę”, za którą uważa się tę osobę, która całkowicie lub w przeważającej części dostarcza środków utrzymania danemu gospodarstwu (jeżeli w danym gospodarstwie są dwie lub więcej takie osoby, za jego „głowę” uznaje się osobę rozporządzającą środkami utrzymania). Z badania wyłączone są gospodarstwa domowe cudzoziemców oraz gospodarstwa zamieszkujące obiekty zbiorowego zakwaterowania, tj. internaty, hotele robotnicze, domy opieki społecznej, klasztory itp. (z wyjątkiem gospodarstw pracowników zamieszkałych w tych obiektach z tytułu wykonywanej pracy – np. kierownik hotelu, dozorca).

Co to jest budżet gospodarstwa domowego i co się na niego składa?

Budżet gospodarstwa domowego jest to systematyczne zestawienie przychodów i rozchodów (pieniężnych i niepieniężnych) gospodarstwa domowego za dany okres. Przychody są to wszystkie wartości wpływające do gospodarstwa domowego, zaś rozchody to wszystkie wartości

wypływające z gospodarstwa domowego na zewnątrz. W badaniu budżetów gospodarstw domowych stosuje się ujęcie **netto** przychodów i rozchodów, a więc z pominięciem zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych płaconych przez płatnika w imieniu podatnika oraz bez składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Na przychody netto składają się dochód rozporządzalny i pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej, natomiast na rozchody netto – wydatki i pozycje oszczędnościowe po stronie rozchodowej.

Dochód rozporządzalny jest to suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i świadczeń pomocy społecznej), o podatki od dochodów i własności płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i rolników indywidualnych oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie.

Na dochód rozporządzalny składają się: 1) dochód z pracy najemnej, 2) dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie, 3) dochód z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie, z wykonywania wolnego zawodu, 4) dochód z tytułu własności (odsetki od lokat, bonów lokacyjnych, obligacji, udzielonych pożyczek oraz udziałów w zyskach przedsiębiorstw), 5) dochód z wynajmu nieruchomości (dochód netto – tj. przychody minus nakłady i ewentualne podatki), 6) świadczenia z ubezpieczeń społecznych (emerytury, renty inwalidzkie i rodzinne, świadczenia rehabilitacyjne oraz zasiłki macierzyńskie, porodowe, pogrzebowe i chorobowe), 7) świadczenia pomocy społecznej (m.in.: zasiłki rodzinne i pielęgnacyjne, dodatki mieszkaniowe,

renty socjalne, stypendia i zasiłki dla bezrobotnych), oraz 8) pozostały dochód (odszkodowania wypłacane przez instytucje ubezpieczeniowe, dary otrzymane od innych gospodarstw domowych, emerytury i renty zagraniczne, alimenty, wygrane w grach hazardowych i loteryjnych oraz pozostałe rodzaje dochodów).

Wydatki obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. **Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne** przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego. Obejmują one towary i usługi zakupione za gotówkę, na kredyt, otrzymane bezpłatnie oraz spożycie naturalne (tj. towary i usługi pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z działalności rolniczej bądź działalności gospodarczej prowadzonej na własny rachunek). Towary konsumpcyjne obejmują dobra nietrwałego użytkowania (np. żywność, napoje, lekarstwa), półtrwałego użytkowania (np. odzież, książki, zabawki) i trwałego użytkowania (np. samochody, pralki, lodówki, telewizory). Klasyfikacja wydatków na towary i usługi konsumpcyjne oparta jest na Klasyfikacji Spożycia Indywidualnego według Celu dla Badań Budżetów Gospodarstw Domowych (COICOP/HBS – ang. *Classification of Individual Consumption by Purpose for Household Budget Surveys*). Na **pozostałe wydatki** składają się: 1) dary przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, 2) niektóre podatki, w tym podatek od spadków i darowizn, podatek od nieruchomości, opłaty za wieczyste użytkowanie gruntu, 3) zaliczki na podatek od dochodów osobistych oraz składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne płacone samodzielnie przez podatnika, a także 4) pozostałe rodzaje wydatków nieprzeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne, w tym straty pieniężne i odszkodowania za wyrządzone szkody.

Z uwagi na wyodrębnienie w badaniu wydatków na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałych wydatków obok kategorii dochodu rozporządzalnego wyróżnia się kategorię **dochodu do dyspozycji**, który oblicza się pomniejszając dochód rozporządzalny o pozostałe wydatki.

W konsekwencji dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności, natomiast dochód do dyspozycji na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz przyrost oszczędności.

Oszczędności gospodarstwa domowego (w ujęciu strumieniowym) stanowi różnica pomiędzy dochodem rozporządzalnym a wydatkami. Można je również obliczyć pomniejszając dochód do dyspozycji o wydatki na towary i usługi konsumpcyjne. W budżecie gospodarstwa domowego wyróżnia się następujące pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej: 1) pobrane lokaty, w tym także sprzedaż papierów wartościowych, 2) zaciągnięte pożyczki i kredyty, 3) zwrot pożyczek pieniężnych udzielonych innym gospodarstwom domowym, 4) świadczenia z tytułu ubezpieczenia na życie, 5) sprzedaż majątku rzeczowego (nieruchomości, środki trwałe użytkowane w gospodarstwie rolnym) oraz 6) sprzedaż użytkowanych artykułów konsumpcyjnych (w tym przedmiotów trwałego użytkowania). Z kolei na pozycje oszczędnościowe po stronie rozchodowej składają się: 1) wpłacone lokaty, w tym zakup papierów wartościowych, 2) spłacone pożyczki i kredyty, 3) pożyczki pieniężne udzielone innym gospodarstwom domowym, 4) składki ubezpieczeniowe z tytułu ubezpieczenia na życie oraz 5) zakup, remont i modernizacja majątku rzeczowego (nieruchomości, środki trwałe użytkowane w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie). Nadwyżka sumy pozycji oszczędnościowych po stronie rozchodowej nad sumą pozycji oszczędnościowych po stronie przychodowej stanowi kwotę przyrostu oszczędności gospodarstwa domowego. Przez przyrost oszczędności należy rozumieć bieżące powiększenie stanu oszczędności gospodarstwa domowego lub bieżące zmniejszenie stanu jego zadłużenia.

Jak przeprowadza się badanie budżetów?

Metodyka badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce jest zgodna z zaleceniami Eurostatu (Urzędu

Budżet gospodarstwa domowego

Przychody netto	Rozchody netto
I. Dochód rozporządzalny: <ul style="list-style-type: none"> – dochód z pracy najemnej – dochód z pracy na własny rachunek – dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie – dochód z tytułu własności – dochód z wynajmu nieruchomości – dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych – dochód ze świadczeń pomocy społecznej – pozostały dochód 2. Pozycje oszczędnościowe: <ul style="list-style-type: none"> – pobrane lokaty, w tym sprzedaż papierów wartościowych – zaciągnięte pożyczki i kredyty – zwrot pożyczek pieniężnych udzielonych innym gospodarstwom domowym – świadczenia z tytułu ubezpieczenia na życie – sprzedaż majątku rzeczowego – sprzedaż użytkowanych artykułów konsumpcyjnych 	I. Wydatki: <ul style="list-style-type: none"> a) towary i usługi konsumpcyjne: <ul style="list-style-type: none"> – żywność i napoje bezalkoholowe – napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki – odzież i obuwie – użytkowanie mieszkania i nośniki energii – wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego – zdrowie – transport – łączność – rekreacja i kultura – edukacja – restauracje i hotele – pozostałe towary i usługi – kieszonkowe b) pozostałe wydatki 2. Pozycje oszczędnościowe: <ul style="list-style-type: none"> – wpłacone lokaty, w tym zakup papierów wartościowych – spłacone pożyczki i kredyty – pożyczki pieniężne udzielone innym gospodarstwom domowym – składki ubezpieczeniowe z tytułu ubezpieczenia na życie – zakup, remont i modernizacja majątku rzeczowego

Statystycznego Unii Europejskiej). Badanie przeprowadzane jest przy wykorzystaniu metody reprezentacyjnej, która daje możliwość uogólnienia uzyskanych dzięki niej wyników, z określonym błędem, na całą zbiorowość gospodarstw domowych w kraju (z wyjątkiem gospodarstw wyłączonego z badania). W celu zachowania relacji między strukturą badanej zbiorowości, a strukturą społeczno-demograficzną zbiorowości generalnej (tj. ogółu gospodarstw domowych), dane uzyskane z badania są ważone strukturą gospodarstw domowych oszacowaną na podstawie wylosowanej próby. Badanie prowadzone jest za pomocą metody rotacji całkowitej miesięcznej o cyklu kwartalnym. Oznacza to, że w każdym miesiącu danego roku w badaniu uczestniczą inne gospodarstwa domowe, a na koniec wszystkich kwartałów kalendarzowych z gospodarstwami badanymi w poszczególnych ich miesiącach przeprowadzany jest dodatkowy wywiad. W badaniu stosuje się terytorialny, dwustopniowy schemat losowania próby. Jednostkami losowania I stopnia są terenowe punkty badań. Są to rejony statystyczne lub zespoły rejonów, liczące w przypadku miast minimum 250 mieszkań, a w przypadku wsi minimum 150. Jednostkami losowania II stopnia są mieszkania, a nie gospodarstwa domowe. Liczba zbadanych gospodarstw domowych, czyli gospodarstw, dla których wypełniono wszystkie wymagane kwestionariusze, w 2006 r. wynosiła przeszło 37,5 tys., co stanowi ok. 0,3% ogólnej liczby polskich gospodarstw domowych.

Badanie przeprowadzane jest przez ankietatorów, którzy co najmniej cztery razy w miesiącu odwiedzają badane gospodarstwo domowe w celu zebrania informacji zapisywanych przez gospodarstwo w książeczce budżetowej oraz na karcie statystycznej gospodarstwa domowego. Na tej podstawie opracowują miesięczny budżet każdego badanego gospodarstwa. W **książeczce budżetowej** gospodarstwo dokonuje zapisów wszystkich przychodów, jakie wpłynęły do niego w badanym miesiącu spoza gospodarstwa, jak również z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie czy z prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek, z przeznaczeniem na potrzeby gospodarstwa domowego. Notuje ono także wszystkie rozchody związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego, a więc zakupy towarów i usług, spłaty kredytów i pożyczek (z wyjątkiem hipotecznych), wpłaty gotówkowe związane z nabyciem towarów na kredyt, wpłacone lokaty, zakup papierów wartościowych, dary i alimenty, opłaty ubezpieczeniowe (z wyjątkiem ubezpieczeń związanych z mieszkaniem), płacone podatki, udzielone pożyczki, wartość towarów i usług otrzymanych nieodpłatnie (tj. podarunków). Gospodarstwo domowe zapisuje ponadto wartości wszystkich artykułów pobranych na własne potrzeby z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie oraz towary wyprodukowane w tym gospodarstwie, lecz przekazane poza gospodarstwo, jak również rozchody przeznaczone na użytkowane gospodarstwo rolne. Na **karcie statystycznej gospodarstwa domowego** notowane są przychody i rozchody związane z użytkowaniem domu (mieszkania) oraz wybrane opłaty stałe.

O czym należy pamiętać posługując się wynikami badania?

Posługując się wynikami badania budżetów gospodarstw domowych należy pamiętać, że są one obarczone

błędami o charakterze nielosowym. Wskazuje na to praktyka badań reprezentacyjnych bazujących na oświadczeniach osób badanych, prowadzonych zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. Niektóre pozycje są celowo заниżane przez gospodarstwa domowe. Dotyczy to głównie: dochodów, wydatków na alkohol, tytoń, wyroby cukiernicze oraz żywnienie w placówkach gastronomicznych. Nie można także zapominać, że pewne rozwiązania metodyczne przyjęte w badaniu budżetów gospodarstw domowych różnią się od rozwiązań stosowanych w systemie rachunków narodowych w odniesieniu do sektora gospodarstw domowych, co powoduje występowanie rozbieżności między wynikami obu tych badań statystycznych. Wyniki badania budżetów gospodarstw domowych powinny zatem być wykorzystywane przede wszystkim do analiz różnicowania względnego sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych, a także struktury ich dochodów, wydatków i spożycia w zależności od cech społeczno-demograficznych. Do absolutnej oceny przemian w zakresie poziomu życia służą dane makroekonomiczne, tj. pochodzące z systemu rachunków narodowych.

Jak prezentowane są wyniki badania?

Wyniki badania budżetów gospodarstw domowych publikowane są corocznie przez Główny Urząd Statystyczny, w ramach serii wydawniczej „Informacje i opracowania statystyczne”. Są one ogłaszane zazwyczaj w III kwartale każdego roku i obejmują wyniki badania za poprzedni rok kalendarzowy. W nieco mniejszym zakresie wyniki badania publikowane są również w Roczniku Statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej, w którym można jednak dodatkowo znaleźć wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych dla różnych grup gospodarstw domowych oraz odpowiadający im system wag opracowany na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych oraz system wag są szczególnie przydatne do analizy zmian przychodów i rozchodów gospodarstw domowych pomiędzy poszczególnymi latami. Przy prezentacji wyników badania budżetów gospodarstw domowych stosuje się grupowania gospodarstw domowych według określonych kryteriów, spośród których najważniejszym są grupy społeczno-ekonomiczne.

W badaniu wyróżnia się pięć podstawowych **grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych**, tj.: 1) gospodarstwa pracowników, 2) gospodarstwa rolników, 3) gospodarstwa pracujących na własny rachunek, 4) gospodarstwa emerytów i rencistów, oraz 5) gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł. Kryterium decydującym o zaliczeniu danego gospodarstwa do określonej grupy społeczno-ekonomicznej jest wyłączenie lub główne (przeważające) źródło utrzymania. Na przykład, gospodarstwa pracowników to takie gospodarstwa, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest dochód z pracy najemnej w sektorze publicznym lub prywatnym. Gospodarstwa te mogą posiadać dodatkowe źródła utrzymania, jak np.: emerytura, renta lub inne niezarobkowe źródło, praca na własny rachunek, użytkowanie gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie, wykonywanie wolnego zawodu, ale dochód

z tych źródeł w ich przypadku jest niższy od dochodów uzyskiwanych z pracy najemnej.

Wyniki badań budżetów gospodarstw domowych w szerokim zakresie są wykorzystywane do analizy warunków życia ludności. W tym celu stosuje się rozmaite klasyfikacje gospodarstw domowych, poza grupami społeczno-ekonomicznymi, zwłaszcza według: liczby osób tworzących gospodarstwo, typu biologicznego gospodarstwa (małżeństwa bezdzietne, z dziećmi, rodzice samotnie wychowujący dzieci), grupy kwintylowej i decylowej ustalonej na podstawie dochodu rozporządzalnego i wydatków, klasy miejscowości zamieszkania gospodarstwa (miasta o różnej liczbie mieszkańców, wieś), makroregionu zamieszkania (województwa) oraz poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa. Do 2006 r. wyniki tych analiz ogłaszane były przez Główny Urząd Statystyczny w publikacji *Warunki życia ludności*, ukazującej się w ramach serii wydawniczej „Studia i analizy statystyczne” (ostatnia z tych publikacji obejmuje dane za 2004 r.). W 2007 r. opublikowano po raz pierwszy zmodyfikowaną wersję tego opracowania, w którym wyniki badania budżetów gospodarstw domowych, jako podstawę analizy, zastąpiono wynikami europejskiego badania dochodów i warunków życia (EU-SILC – ang. *Communi-*

nity Statistics on Income and Living Conditions). Badanie to przeprowadzono w naszym kraju po raz pierwszy w 2005 r. w celu uzyskania porównywalnych w ramach Unii Europejskiej danych dotyczących warunków życia społeczeństwa. Wszystkie powyższe publikacje są dostępne w wersji elektronicznej na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego pod adresem: www.stat.gov.pl.

Artur Pollok

Literatura

1. *Budżety gospodarstw domowych w 2006 r.*, „Informacje i opracowania statystyczne”, Departament Statystyki Społecznej GUS, Warszawa 2007.
2. *Metodyka badania budżetów gospodarstw domowych*, „Zeszyty metodyczne i klasyfikacje”, Departament Warunków Życia GUS, Warszawa 1999.
3. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006*, GUS, Warszawa 2006.
4. *Warunki życia ludności Polski w latach 2004 – 2005*, „Studia i analizy statystyczne”, Departament Statystyki Społecznej GUS, Warszawa 2007.
5. *Warunki życia ludności w 2004 r.*, „Studia i analizy statystyczne”, Departament Statystyki Społecznej GUS, Warszawa 2006.

ZAPAMIĘTAJ!

1. Badanie budżetów gospodarstw domowych jest najważniejszym źródłem informacji o przychodach gospodarstw domowych, ich rozchodach, spożyciu oraz wyposażeniu w dobra trwałego użytkowania. Jest ono przeprowadzane corocznie przez Główny Urząd Statystyczny przy wykorzystaniu metody reprezentacyjnej; objętym jest nim corocznie ok. 0,3% ogólnej liczby polskich gospodarstw domowych.
2. W badaniu wyróżnia się pięć podstawowych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, tj.: 1) gospodarstwa pracowników, 2) gospodarstwa rolników, 3) gospodarstwa pracujących na własny rachunek, 4) gospodarstwa emerytów i rencistów oraz 5) gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł. Kryterium decydującym o zaliczeniu danego gospodarstwa do określonej grupy społeczno-ekonomicznej jest wyłączenie lub główne (przeważające) źródło utrzymania.
3. Budżet gospodarstwa domowego jest to systematyczne zestawienie przychodów i rozchodów (pieniężnych i niepieniężnych) gospodarstwa domowego za dany okres.
4. W badaniu budżetów gospodarstw domowych stosuje się ujęcie netto przychodów i rozchodów, a więc z pominięciem podatków od dochodów i własności płaconych przez płatnika w imieniu podatnika oraz składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne.
5. Na przychody netto składają się dochód rozporządzalny i pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej, natomiast na rozchody netto – wydatki i pozycje oszczędnościowe po stronie rozchodowej.
6. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie.
7. Wydatki obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki.
8. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego. Obejmują one towary i usługi zakupione za gotówkę, na kredyt, otrzymane bezpłatnie oraz spożycie naturalne.
9. Na pozostałe wydatki składają się: dary przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, niektóre podatki (w tym podatek od spadków i darowizn, podatek od nieruchomości, opłaty za wieczyste użytkowanie gruntu), zaliczki na podatek od dochodów osobistych oraz składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne płacone samodzielnie przez podatnika, a także pozostałe rodzaje wydatków nieprzeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne.
10. Dochód do dyspozycji to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki.
11. Oszczędności gospodarstwa domowego stanowi różnica pomiędzy dochodem rozporządzalnym a wydatkami. Można je również obliczyć, pomniejszając dochód do dyspozycji o wydatki na towary i usługi konsumpcyjne.
12. Wyniki badania budżetów gospodarstw domowych powinny być wykorzystywane przede wszystkim do analiz różnicowania względnego sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych, a także struktury ich dochodów, wydatków i spożycia w zależności od cech społeczno-demograficznych. Do absolutnej oceny przemian w zakresie poziomu życia służą dane makroekonomiczne, tj. pochodzące z systemu rachunków narodowych.